

פזריה

ירחון תורני לדברי הלכה ומחשבה
ובטאון לבעיות היהדות ולמרחש בעולמה של תורה

עורך אחראי: הרב אברהם הלוי שר

עורך ראשי: הרב יוסף בוקסבוים

חברי המערכת: הרב אביגדור ברגו, הרב אברהם חבצלת, הרב דוד שפירא

ראש המערכת: הרב שמחה חסידה

קובץ זה מוקדש

לזכרו ולעילוי נשמתו הטהורה

של איש דגול ומורם הרה"ג הצדיק

רבי אברהם דויטש זצ"ל

נלב"ע ש"ק מסעי כ"ד תמוז תשנ"ב

לשעבר הרב הראשי של שטרסבורק והמחז

ידיד נאמן ודגול של "מכון ירושלים"

מראשי הועד להוצאת "יד דוד"

המקום ינחם את בני משפחתו שיחי'

בתוך שאר אבלי ציון וירושלים ולא יוסיפו לדאבה עוד

כתובת המערכת: ירושלים העיר העתיקה, רח' גלעד 14, ת.ד. 156, טלפון 272466

מחיר גליון: בישראל 10 ש"ח מנוי שנתי: בישראל 40 ש"ח
בחו"ל 5 דולר בחו"ל 20 דולר

דפוס "מכון ירושלים" ירושלים, טלפון 272466

68 508

א

התוכן

גנוזות

פסקי רבנו יחיאל מפריז בעניני חושן משפט הרב חיים שלמה שאגן ג
ספר אורחות חיים השלם הרב חיים בן ציון הרשקר יא

זכרון לראשונים

על מהדורות ה"עמודי שלמה" למהרש"ל הרב יוסף דוב לובאן יד
אם ספק מילה דוחה י"ט שני של גלויות הגאון רבי יהודה מילר זצ"ל יט
בסוגיא דטעם כעיקר הגאון רבי ברוך בענדיט נויטיין זצ"ל כב
הגהות לספר חוות דעת הגאון רבי יהודה אסאד זצ"ל כה

זכרון לאחרונים

בענין אוהרת כהן בלאו דלא יחלל הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין — הנצי"ב זצ"ל כח
בענין שליחות לחולכה בגט הגאון רבי חיים הלוי סולובייצק זצ"ל לב
בענין תנאי קודם למעשה הגאון רבי יצחק יעקב רבינובץ זצ"ל לד
גדרי חיוב ממון במזיק הגאון רבי אליעזר דויטש זצ"ל לו
בדין גירות לנכרית הדרה עם ישראל הגאון רבי נתן נטע אלעווסקי זצ"ל מא
בחמה האסורה משום סכנת נפשות אם מותרת לקרבן הגאון רבי יוסף ראזין זצ"ל מט
שתי תשובות בענין הני"ל

מכתבי תורה

מכתב אוהרה לדייני העיר גליפולי הגאון רבי שלמה הלוי זצ"ל נב
שלוש אגרות בדבר התקנה האוסרת בניית הגאון רבי אהרן בן חיים זצ"ל
בתי כנסת חדשים בתיטואן
אגרת הלכה בהנהגת בית הקברות
אגרת שצורפה לקונטרס "היה עם פפיות"
שתי אגרות רבני ירושלים בשנת השמיטה תרמ"ט
לרבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל

חידושי תורה והלכה

מתנת שכיב מרע ומצוה לקיים דברי המת הגאון רבי אליעזר גולדשמידט זצ"ל סו
בדין שרץ שנמצא במקדש וגדרי טלטול מוקצה הרב שמואל הלוי ואזנר פב
בגדרי מלאכת קורע בשבת הרב משה הלוי סולובייצק פד
עפר חז"ל הבא בספינה לא"י הרב מרדכי מן פט
בדין בריה ובדין מפרש בשבועה הרב יצחק חיים פוס צב

מוריה, שנה שמונה עשרה, גליון ז—ח (ריא—ריב), תמוז תשנ"ב

ידידת ת"א, מחלקת התרבות
הספרייה ע"ש הרמב"ם
תל-אביב

חקר ועיון

הרב אברהם יוסף חבצלת
מכון ירושלים

ספר "שלטי הגבורים" — מי חיברו?

בכל רפואי ספר המדרכי, למן שנת שי"ב עד עתה, מופיע פירוש "שלטי הגבורים" על הדף. בראש ספר המדרכי אין שער, אבל בשער הכרך, שבו הרי"ף עם המדרכי, נכתב: הלכות רב אלפס... עם פסקי רב מרדכי... ועל פניהם מסביב יאירו המאורות הגדולים, המה: (א) פירוש... (ב) שלטי הגבורים (על הרי"ף והמדרכי) להג"מ יהושע בעז לבית ברוך ז"ל. כולל תוספות הלכות וחלוקי דעות והשגות על הרי"ף מגדולי הפוסקים. גם חדושי הראי"ז לרבינו ישעיה די טראני האחרון ז"ל.

הרי להדיא שמחבר שלטי הגבורים על הרי"ף ועל המדרכי הוא רבי יהושע בעז. לפני שנברר מנין לו למדפיס קביעה זו נתאר את דמותו של רבינו יהושע בעז ופרשת גדולתו.

רבינו יהושע בעז לבית ברוך

בן למשפחה ותיקה בקטלוגיה שבספרד, כנראה שלפני או עם הגרוש בשנת רנ"ב הגיעה לאיטליה, כדבריו: יהושע בעז בר שמעון בר אברהם בר ש"ט למשפחת ברוך מגרוש קטלוגיה¹. רבינו לא היה בין המגורשים אלא נולד כבר באיטליה ושם גדל ולמד, מפי רבני ונציה, קרימונה וחבריהם. בדרך כלל אינו מביאם בשמם אלא בסתם "רבתי" "כל רבתי" וכו'. במקום אחד, מו"ק טז ע"ב מדפי הרי"ף, הוא כותב: "ורבתי חלקו עלי... והר"ר נתן איש איגרא ז"ל...", הרי שלמד אצל רבי נתן איגרא, המתואר ע"י גדולי הדור כ"הישיש הגאון מהר"ר נתן תחכמוני, אמריו אמרי אל"². רבינו נתן היה מדייני ונציה בשנת רצ"א ומשם עבר לקרימונה³. לאחר תקופה קצרה נתמנה לראש ישיבת מנטובה. מסתבר שבכל מקום שמוזכר בשלטי הגבורים מהר"ן — הכוונה לר"נ איגרא. כמו למשל בשבועות ב' ע"ב: שאלתי גם כזה את פי מהר"ן ז"ל דרך מו"מ... ועוד.

ספרו הגדול והידוע הוא "מסורת הש"ס ונר מצוה" שעד היום קשה לתאר הדפסה של הש"ס בלעדיו. בחיבור זה עסק י"ג שנים, מבין שלש ועשרים עד בן שש ושלושים, עת מסרו לדפוס, עם כמה מחיבוריו האחרים אותם הוא מונה בהקדמתו. אח"כ נכנס לעבוד כמגיה בדפוסו של יחיאל פואה בסבינוניטה, תפקיד שאותו מילאו ת"ח חשובים באותה עת. אלא שלא ארכו לו שם הימים. בהקדמת הש"ס דפוס סבינוניטה מר"ח אדר שי"ד נרשם: "כל הנזכר הוליד והצמיח המדוכא בייסורים ומוטל במטה יהושע בעז מברוך יזי"א (=יראה זרע יאריך ימים אמן) בכמ"ר שמעון זלה"ה צעיר התלמידים בעזרת חונן האדם

1 = מגלות קטלוגיה. אין הכוונה בדיוקא למגורשים מקטלוגיה. ראה מוריה שנה טז גליון ה-1 (קפה-קפו) עמ' מ: "כמו שקרה בגרוש פורטוגל" והכוונה לגלות פורטוגל.
2 שו"ת בנימין זאב סי' עא.
3 אפשר ששם נתדע אליו רבי יהושע בעז. ראה גם: הדפוס העברי בקרימונה עמ' 195.
4 נדפסה בראש ספר הרי"ף על מסכת ברכות. ראה שם באריכות.

מוריה, שנה שמונה עשרה, גליון ז-ח (ריא-ריב), תמוז תשנ"ב

ספר שלטי הגבורים — מי חיברו

דעת. ואילו בספר שלאחריו, שנדפס בר"ח אייר שנת שט"ו מוזכר כבר "האלוף כמה"ר יהושע בעז מברוך ז"ל". על חשיבות הגהותיו יעיד גם רישום בכתב יד בשולי הגליון של מסכת חולין עם פירוש רש"י:

רש"י פירש כן לאפוקי מהני גירסאות דאמרי דלא בעי כוונה וכן ה"ג שני בא לאפוקי מ"ה אדם דבעי כוונה. כאשר נמצא בספרים אשר הגיה מהר"ר יהושע בעז ז"ל.

ממשפחתו לא ידועים חכמים באיטליה, ומן הסתם לא משכו בעט סופר. בנו, הרב בניהו, מובא בשלטי הגבורים במסכת ע"ז. אחד מנכדיו העתיק "ליקוטים מכתב זקני הגאון כמוהר"ר יהושע בעז... בדיני חמץ ומצה"⁶. מלבדם לא נודעו גם רבנים או פוסקים במשפחת רבינו. עם זאת, לעניינינו חשוב לקבוע את מסגרת הזמן שבה חי ופעל רבינו יהושע בעז, ולשם כך נוסף כמה פרטים אודות משפחתו.

אחיו של רבינו, הר"ר שמעיה ברוך, היה בנקאי ידוע בקיראסקו⁷. לימים היה גם מחותנו. בנו, ר' שלמה ברוך, לקח את בתו של רבינו, מ' רות⁸, ומסתבר שהיה זה אחו פטירתו של רבינו. הר"ר שמעיה האריך ימים לאחר פטירת אחיו ה"שלטי הגבורים" כעשרים שנה, אבל גם הוא לא זכה לשיבה טובה, ובצוואתו נזקק למנות אפוטרופסים, מלבד ל"חנות ההלוואה" שלו⁹ גם לבנו, מאיר.

בן נוסף של רבינו היה ר' חנוך. בקובץ פסקים של רבני איטליה הוא מתואר כמי שנשא את בתו של תלמיד חכם מגזע כמ' שלמה מכאמיוירי והביאה לבית אמו בסבינוניטה. פסק זה, שנכתב תקופה לא ארוכה לאחר מכן, חתום: "אסטי, י"א סיטס [=ספטמבר] שנת לו. הצעיר אברהם מאננילו, במצות הפרנס המפואר לפק"ק אסטי"¹¹. כל זה מתאים לאמור לעיל. רבינו כבר לא היה אז בין החיים ואלמנתו נשארה לגור בסבינוניטה, שם נפטר רבינו.

לסיכום ניתן לומר שרבינו יהושע בעז, החותם את ייחוסו במילים "מגרוש קטלוגיה" לא היה בין המגורשים ואפשר שגם אבותיו לא היו בזמן הגרוש בספרד. רבינו חי ופעל באיטליה כמה עשרות שנים לאחר גרוש ספרד. כך עולה גם מהזכרת רבותיו, גם מדבריו הוא שכן ל"ו שנה היה כשמסר הספר לבית הדפוס, גם מתולדותיו של שלשת בניו, הר"ר בניהו מ' רות והר' חנוך והארועים הכרוכים בהם, וכן מתולדות אחיו, הר"ר שמעיה לבית ברוך.

שלטי הגבורים שעל הרי"ף

חיבורו החשוב של רבינו יהושע בעז¹². בהקדמה הוא מתאר את מהות הספר: להביא כל הדעות החולקות על הרי"ף — בעלי התוספות, מיימוני, סמ"ג וכו'.

5 כתי"י המבורג 170 (חולין כ"ז ע"א — ג' ע"א) דף 6 ע"ב.

6 כתי"י לונדון 7-12360 דף 59 ע"א.

7 cherasco = בפיימונטי.

8 ראה עתה: שו"ת מהר"ם פרוכניצאלו סי' קב — קג (מהר"ר מכון ירושלים עמ' קצג ואילך).

9 החשובה הג"ל נכתבה בשנת של. סימן עז שם עוסק באותו נושא ואפשר שגם הוא שיך לאותה פרשה, כהשערת המהדיר שם. סימן זה נכתב כ"ב שנה לאחר הנשואין וא"כ הם נישאו עוד בחיי רבינו.

10 על "חנניות" אלו באיטליה ראה: מוריה שנה טז גליון ז-ח עמ' יג. לימים הושכרה חנות זו להר"ר בניהו, בנו של רבינו. (אגרות מלמדים עמ' 346).

11 כתי"י מוסקבה — גינובורג 251, דפים 253-254.

12 חיבור בשם "שלטי הגבורים" נכתב ע"י תלמידו של הרשב"א, רבינו שם טוב ב"ר אברהם ב"ר יהושע בן נאון, מח"ס מגדל עוז על הרמב"ם (ראה: ספונות ז' עמ' לג).

מוריה, שנה שמונה עשרה, גליון ז-ח (ריא-ריב), תמוז תשנ"ב

שם הספר הוא כפי הנראה ע"פ הפסוק בשיר השירים: אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגבורים (ד', ד'). ורש"י שם: שתלמידים נקראים ע"ש חיצים ושלטים, וכמ"ש כחיצים ביד גבור. ע"ש. וכן כאן — ספר שלטי הגבורים הוא טפל לרי"ף. ויש להוסיף כאן את דבריו בהקדמתו: כל התוספת הזאת נעשה ע"י אחד מהתלמידים שמו מהר"ר יהושע בעז מברוך זי"א בכמ"ר שמעון מברוך זל"ה לזכות בהם את הרבים. יזכור לו ולזרעו ה' יתברך לטובה.

שלטי הגבורים שעל המרדכי

ספר שלה"ג על המרדכי מורכב גם הוא מפסקי ראשונים. אבל, בעוד שבשלה"ג על הרי"ף יש קו מנחה וברור, המוזכר לעיל, כאן זה אוסף פסקי ראשונים שלעיתים חולקים על המרדכי, לעיתים מסכימים עמו, לפעמים אינם קשורים למרדכי כלל וכלל, ואולי באו להשלים את הספר. ודאי שאין זה חלק מן שלה"ג שעל הרי"ף — שהרי שונה הוא ממנו. א"כ, מדוע לא מנה המחבר, רבינו יהושע בעז, חיבור זה בין שאר כתביו. גם בספר "קיצור מרדכי וסימניו" שכתב רבינו יהושע בעז¹³, לא הזכיר שכתב עוד ספר על המרדכי! כאמור, נדפס "שלטי הגבורים" בסביבונטה בשנת ש"ד. בהקדמת המדפיס נרשם: "הגדלנו והוספנו בזה... המפרשים עם הרב אלפסי ז"ל... הנקראים בשם "שלטי הגבורים"... גם לא יחסר בו חיבור דיני המרדכי... אשר הוליד והצמיח... יהושע בעז מברוך..." (ראה פקסימיליה). הרי שרבינו יהושע בעז צירף כאן שני חיבורים: א) חיבור דיני המרדכי, ב) שלה"ג על הרי"ף. ומדוע אינו מזכיר שפירוש זה שלטי הגבורים גם על המרדכי הוא? בדפוסים האחרונים נרשם כאמור בשער הכרך: "שלטי הגבורים" (על הרי"ף והמרדכי) להג"מ יהושע בעז לבית ברוך ז"ל. אינני יודע מי הוסיף חיבות אלו שבמוסגר. מסתבר שראה פירוש למרדכי בשם "שלטי הגבורים" והבין שמחבר אחד לשניהם.

כתבי יד של החיבור

כמה מבין כתב"י הרבים של ספר המרדכי שהגיעו לידינו מעוטרים בפסקים של רבותינו הראשונים, מסביב למרדכי. הסיבה ידועה, קניית ספר בתקופה שלפני המצאת הדפוס היתה כרוכה בממון רב, אשר בדרך כלל לא היה ביד תלמיד חכם מצוי. ספר היסוד לפסק היה המרדכי. את שאר החיבורים החשובים לא היה יכול לרכוש והעתיק לעצמו חלקים מהם בגליון ספר המרדכי. בשני כתבי יד כמות הפסקים שבגליון רבה והם קובעים ברכה לעצמם. הראשון נמצא בספריית בודליאנא שבאוקספורד¹⁴ (להלן: כת"י בודלי). רובו אבד ומה שנותר לא קל לקריאה. דפי הספר אינם מסודרים לפי סדר המסכתות המקורי ומכל מסכת שרדו דפים בודדים. הוא נכתב באיטליה בסביבות שנת ר"י¹⁵.

כתב"י השני שמור בספריית מנזר בוורצ'לי. הוא נכתב ע"י "רבי נתנאל טרבוט בן מהר"ר לוי איש ירושלים צ"י. כתבתי לעצמי ולצרכי זה הספר הנקרא מרדכי ותכל המלאכה

המגדל עז היה אף הוא איש קשטיליה, ואף שמו ושם אביו מזכיר במעט את רבינו יהושע ב"ש בר אברהם בר ש"ס (=שם טוב). אבל אין כל קשר (מוכח) ביניהם, ולא בין החיבור בקבלה לבין החיבור על הרי"ף. אגב, לא יתכן גם שהיה מצאצאיו, שכן המגדל עז כותב: ויהי סימנים מתו עלי בני ובנותי ולא נשאר לי מירצאי חלצי לא פרי ולא פרי מפרי ואנכי הולך עירי (ברי הארון א, ה).

13 ראה גם: מ' בנינו, הדפוס העברי בקרימונה ש"ס.

14 קטלוג נויבאור 670.

15 כן קבע ד"ר א. הלפרין. מכאן למרדכי, מכון ירושלים תשנ"ב, עמ' סא.

מוריה, שנה שמונה עשרה, גליון ז—ח (ריא—ריב), תמוז תשנ"ב

ביום רביעי לירח אדר שני שנת וכל אשר לך ירבה (=רי"ז). חכם זה היה מגדולי תלמידיו של המהרי"ק וחי בנפולי בשנים אלו¹⁶. הוא אינו עורך הלקט, אלא העתיק את כל הפסקים מטופס מרדכי, אולי כת"י בודלי הנ"ל. מלבד כמה פסקים שבהם מצוין "מצאתי במרדכי אחר" או "מצאתי במ"א". וכנראה שהם נוספו מטופס מרדכי אחר. עם זאת, כת"י ר"נ טרבוט נשמר טוב יותר והוא נוח לקריאה עד היום. הרוצה לעיין בלקט הפסקים שסביב המרדכי, ולעמוד על טיבן וחשיבותן יוכל לעשות מלאכתו ביתר קלות בעזרת כת"י ר"נ טרבוט.

ונחזור לענין ר"י בעז וספרו. בדיקה מקיפה של פירוש שלטי הגבורים שעל המרדכי מעלה שהחיבור כולו הוא העתקה מכת"י אלו. ליתר דיוק — מכת"י בודלי. במקומות שבהם יש שינוי נוסח בין כת"י טרבוט לכת"י בודלי זהה הנוסח שבשלטי הגבורים לגרסת כת"י בודלי. כמובן שאין להוכיח מכאן שהמדפיס ראה את כת"י בודלי, ייתכן שראה העתקה שנעשתה ממנו וייתכן שהיה לפניו המקור שממנו הועתק כת"י בודלי, עכ"פ לקט זה של פסקי ראשונים נמצא בכת"י בודלי ובכת"י טרבוט. כבר כותב המהר"ם פדאוה באחת מתשובותיו שהוא ראה באיטליה שלושה כת"י כאלו, עם הגהות מסביבם, ובודאי כוונתו ללקט זה. אחד מכת"י אלו היה לפני המדפיס בסביבונטה.

התמיהה הגדולה: היאך נמצא החיבור של רבי יהושע בעז בכתבי יד שהועתקו חמישים שנה לפני הולדתו?

סוף דבר

שלטי הגבורים שעל המרדכי הינו לקט פסקי ראשונים שנערך ע"י חכם אלמוני בזמן המהרי"ק או לפניו. המדפיס בונציה ש"יב ובסביבונטה ש"י"ד צירף לקט זה לרפוסו וקרא לו שם: שלטי הגבורים¹⁷. כיון שבמהדורה זו הופיע לראשונה גם שלה"ג על הרי"ף, לרבי יהושע בעז, ייחס הציבור גם ספר זה לרבי יהושע בעז. בעת הדפסת הספר היה ר"י בעז עדיין בין החיים אולם ספק אם היה יכול למחות בדבר, שעה שהיה "מדוכא בייסורים ומוטל במטה". ואכן סמוך לאחר מכן נפטר.

עם כל הנמצא בספרי האלפסי שנרפסו לפניו ער היום חדשים גם ישנים

והגדלנו והוספנו בזה על אשר היה לפניו... הנקראים בשם "שלטי הגבורים" וכל שלטי הגבורים... הראשונים השגורים... א"י נטי חשבות... אלא שביאר ועתודרכו של הרב זל או חשבות שהשיב וכל בעצמו

רב אלפס סביבונטה ש"י"ד

16 ראה אודותיו: משפחת טרבוט, סיני כרך עט עמ' קנז.

17 יש לציין שבדפוס הראשון, ונציה ש"יב, נדפס חיבור זה על הרי"ף ועל המרדכי בצורה אנונימית. בדפוס סביבונטה כבר יש כותרת מעל הפירוש ככל דף: שלטי הגבורים, הן ברי"ף והן במרדכי.

מוריה, שנה שמונה עשרה, גליון ז—ח (ריא—ריב), תמוז תשנ"ב